

СТАНОЈЕ Р. ФИЛИПОВИЋ

ДАНИЦА МАРКОВИЋ
(1879 — 1932)

Јавила се на почетку овог века, у оно преломно време када је у Србији владао деспотизам Александра Обреновића и када су се у поезији почела појављивати нова струјања, чији су носиоци били Јован Дучић, Милан Ракић, Сима Пандуровић, Владисав Петковић Дис и други. Иако су се међусобно разликовали, имали су неколико заједничких обележја.

„... Једно од нарочито уочљивих, то је њихова болна, најчешће тамна, каткад врло тамна нота. Једно од најкарактеристичнијих је њихов нови психолошки став према свету и према сопственом доживљају. Насупрот идилично-сетном поетском штимунгу Војислава Илића; насупрот лажно расплаканом или сладуњавао-патетичном вербализму његових епигона; насупрот тој некој врсти објективног чувства, најчешће неузнемиреног у себи, више поетизираниог но поетског, ређе искреног, најмање самокритичног и себе свесног, — насупрот томе јавља се у овој новој поезији једно узнемирење, реско, горко осећање које се пре свега окреће у себи и понире у себе, жедно да се загледа до дна, вољно да се открије без зазора, љубопитљиво да

се види наго и да, у своме откривању буде искрено, ако је могућно, до свих конзеквенција.

... Том општем психолошком изразу времена и Даница Марковић даје свој трибут. Двема цртама своје поезије: подвученим незадовољством и великом искреношћу, она целом првом половином свога стварања дели ово... опште расположење поетске генерације овога века. Тек ће она друга половина њеног стварања, настала после рата и особито последњих година, скренути у другојаче: ведрије, лакше, светлије тоне“ — написао је Велимир Живојиновић.¹

„Даница Марковић рођена је 1879. године у Чачку, у старој просветној и политичкој кући, од оца Јоксима Марковића, идеалног човека и учитеља. Убрзо после њена рађања, њени родитељи прешли су у Београд, јер је њен отац био добио за надзорника свих основних школа. У Београду је Даница Марковић, изузимајући десет година учитељске службе у селима београдског округа и седам година проведених у топличком округу за време Светског рата и окупације, провела своје дане до смрти“ — записала је њена пријатељица Полексија Д. Димитријевић — Стошић.²

Јоксим Ст. Марковић био је учитељ. Помиње се као привремени учитељ трећег и четвртог разреда основне школе у Чачку школске 1877/78. године.³ Идуће је радио као учитељ VIII класе у трећем и четвртом разреду. Школску 1879/80. годину провео је као учитељ VII класе у Горњем Милановцу и водио први разред. Налазио се у Милановцу када је, 30. септембра 1879. године, рођена његова кћерка Даница.

Даница је имала непуну годину дана када је, почетком септембра 1880. године, њен отац прешао у Београд и пет година радио као учитељ. У основној школи код Саборне цркве остао је две године (прве је водио први, друге трећи разред) и три године у основној школи на Теразијама предајући, све три године, у трећем разреду.

На почетку школске 1885/86. године премештен је за писара прве класе у Министарству просвете. На тој дужности остао је три године и почетком 1889. његово име не налази се у шематизму. Вероватно је још тада умро, јер у једној својој молби од 4/16. априла 1897. године Даничина мајка Милева потписује се као удова пок. Јоксима Ст. Марковића.⁴ Иза њега су остали жена и две нејаке кћерке да живе у оскудици са невеликом пензијом.

Даница Марковић се школовала у Београду. Први помен о њеном школовању налазимо у молби од 3/15. августа 1895. године када

је затражила оверу сведочанстава и потписала се као матурант. У сведочанству Краљевске српске више женске школе у Београду о учитељском испиту — које се налази у Архиву Србије⁵ — стоји да је Даница Марковић, рођена 30. септембра 1879. године у Чачку, завршила 1895/96. школске године шести разред Више женске школе у Београду са одличним успехом и врло добрим владањем и да је завршни испит положила од 11/23. маја до 10/22. јуна 1896. године. Постигла је следећи успех: педагогика- одличан, наука хришћанска-одличан, српски језик са књижевношћу-одличан, општа и примењена педагогика-одличан, рачун-врло добар, земљопис-одличан, јестаственица-врло добар. На практичном испиту: школски рад-одличан, женски рад-добар.

Љута што јој је неоправдано смањена оцена из владања, није хтела да прими сведочанство о завршеној школи. Тек после непуну годину дана, 4/16. априла 1897, њена мајка Милева жалила се Министарству просвете што је њеној кћерци Даници уписана четворка из владања иако је била одлична ученица и скромног понашања, никада није била кажњена. Због те неправде, Даница Марковић још није подигла сведочанство. Замолила је Министарство да размотри тај случај. Око тога настала је преписка, из које се дознају и неке нове чињенице.⁶

У свом одговору од 8/20. априла Виша женска школа је написала да, наводно, за време светосавске прославе Даница Марковић није хтела да пева. О томе се у школи расправљало, „али је ствар летла“. Међутим, на крају године смањена јој је оцена из владања и она је дрско одбила да прими сведочанство. Уследио је одговор Милеве Марковић: „У уверењу стоји, да је кћи моја опоменута 18. јануара 1896. г. због неучтивог понашања према учитељици певања, а зна се пак, да је на Св. Саву моја кћи са прославе изведена болесна и да у тешком стању није могла ни говорити, а камо ли бити према коме неучтива. То ја могу потврдити лекарским уверењем, а осведочиће и учитељица, која јој је помогла да изађе из школске сале“.

Тек после интервенције Милеве Марковић од 15/27. новембра 1897. године њена кћи је добила сведочанство.

Даница Марковић је, као што се види, побољевала од ране младости и болест ју је пратила до краја живота, око четири деценије.

„После свршене учитељске школе, Даница Марковић је провела две⁷ године на ондашњој Великој школи у Београду, изучавајући српски језик, књижевност и историју, али студије је напусти-

ла, да би могла ступити у учитељску службу, ради побољшања материјалног положаја своје породице, а убрзо затим дошла је и њена удаја за Момчила Татића, београдског адвоката“ — написала је, даље, Полексија Димитријевић—Стошић.

Поднела је молбу 10/22. јула 1897. године и затражила учитељско место у Београду као одлична ученица; истакла је да мора да помаже сестру на школовању, јер породица, сем мале пензије, нема никаквих других прихода. Њена молба позитивно је решена и она је, решењем министра просвете од 25. октобра 1897. године (по старом календару), постављена за сталну учитељицу првог разреда основне школе на Источном Врачару с годишњом платом од 800 динара.⁸ У тој школи — судећи по државном шематизму — остала је три године. Школске 1900/01. и 1901/02. године радила је као учитељица у основној школи на Палилули. Непогоде су је пратиле од првих дана службовања. Због болести више пута одсуствовала је са посла, а школске власти проглашавале су је неуредном и неодговорном и кажњавале опоменама и новчано.

Због болести тражила је одсуство 8/20. августа 1898. Актом бр. 66 од 6/18. априла 1900. године управитељ женске основне школе на Источном Врачару обавестио је министра просвете да је казнио учитељицу Даницу Марковић писменом опоменом што је у току године чешће изостајала од дужности „под изговором да је била болесна“. Често је задоцњавала на посао по 40 — 45 минута, а ученике је касније пуштала кућама, понекад остављала саму децу да боље ученице раде са осталима. Више пута није обавестила управитеља о своме одсуствовању да би могао наћи замену.⁹ Она је 11/24. августа 1901. године молила одсуство од три недеље, опет, вероватно, због болести. Болест, изостанци, опомене и казне мењали су се наизменично и узајамно допуњавали. Тако је и августа 1902. године окружни школски надзорник за град Београд казнио Даницу Марковић, учитељицу I-2 и II-2 разреда женске школе у Палилули, „губитком петодневне плате за немарно и неуредно вршење дужности у школи“. Пошто се у одређеном року није жалила, казна је постала извршна.¹⁰

Последња казна запечатилa је њену даљу судбину. Од тог времена за њу постају много тежи дани службовања. Након петогодишњег боравка у Београду, премештена је у Ресник на почетку 1902/1903. школске године, да би за седам година променила седам места у Србији. Прве недаће почињу у Реснику. Ту су вршени интерни премештаји. Сељаци су тражили њено смењивање. Ту су, изгледа,

зачеле њене љубавне идиле... Ту је почела њена књижевна афирмација. Ту се и удала и почела да живи другачијим животом. У Реснику, у ствари, почиње нова етапа њена живота.

Премештена је у Ресник 1/14. августа 1902. године на основу чл. 7-а за учитељицу III и IV разреда, а после непуна три месеца, крајем октобра, добила је II и IV разред. И у септембру идуће године извршен је интерни премештај. Недаће се нису само на томе завршавале. Оне су тиме тек почињале.

Болест је није напустила. Она је, 11/24. новембра 1902. године, писала управитељу школе у Реснику: „Услед јаког назеба добила сам инфлуенцу и с тога не могу неколико дана долазити на дужност.“ После четири дана поднела је молбу министру просвете тражећи шестонедељно одсуство и приложила лекарско уверење у коме је, поред осталог, писало да је она болесна „од инфлуенце са акутним запаљењем у плућима“... Пошто је Даница Марковић и „иначе доста слабе телесне конституције, то би јој за потпуно опорављање било потребно 5-6 недеља да проведе ван школе код својих родитеља или рођака“. Добила је само петнаест дана одсуства, али је она схватила да су јој одобрене три недеље и зато се на посао јавила 26. новембра 1902. године (по старом календару). Због тога је поведен поступак против ње. Школски надзорник је тражио да се њено место огласи слободним, али се министар просвете није сложио с предлогом. Утврђено је, на крају поступка, да она није могла да оправда дванаест дана и због тога је кажњена, али се из докумената не види којом је казном кажњена.¹¹

Живела је у оскудици, сиромашно. Није имала средстава ни за најнужније потребе. Ово се, поред осталог, јасно види из молбе кројачице Софије Резнерове од 23. октобра 1903. године (по старом), којом моли Министарство просвете „за наређење да се од Данице Марковић учитељице наплати 32 динара колико јој дугује за израду хаљине“.

Својим актом бр. 512 од 13/26. маја 1904. године Суд општине ресничке молио је министра просвете да у предстојећем распореду учитеља премести у њихову школу учитељицу Драгу Миндеровић из Књажевца, а из Ресника премести Даницу Марковић зато што „није добра наставница и не ради са вољом у школи већ често је ван школе у Београду и тако не држи часове уредно“.¹²

Детињство и прву младост провела је у ониској кући, која се налази на углу Улице Стевана Сремца и Ратарске на прелазу Скадарлије у Палилулу, која сада носи назив Стевана Сремца 22. Пре-

ко пута налази се школа. Ту је становала и када је била учитељица у Београду: „Прелазила је сваки дан по два пута преко пута у школу да учи децу првим знањима, а предвече и недељом читаве сате свирала би на клавиру, читала српске и француске књиге, шетала у сумрак са другарицама улицом Стевана Сремца која се онда звала Јањићев сокак и била још непросечен ћор-сокак, без калдрме, све у трави и опкољена пространом баштом“ — написао је Божидар Ковачевић.¹³

Упечатљива су сећања Симе Пандуровића,¹⁴ који се са њом упознао крајем 1902. године, када је већ била премештена у Ресник. Становала је у наведеној кући, која и сада постоји. Упознао их је Милутин Чекић:

„... Стан старијег типа, не тако богат, али угодан, са клавиrom, нотама, неким књигама српским и француским. Домаћица млада девојка, од двадесет и две или три године, вижљаста, плавуша, више интересантна него лепа, учитељица у Реснику... Зна нешто музике (коју ја нисам знао)... нешто литературе... нешто француског (који ни ми нисмо знали бољна како)... пише песме... неоспорно интелигентна, са чувеном сигурношћу и отвореношћу у разговору и опхођењу. Очеvidно није била обична сеоска учитељица. Скретнули смо разговор на књижевност и замолио је да нам прочита неку своју песму. Она је одбијала и смењивала се, више из обазривости него из скромности, како ми се чинило. Најзад је пристала. Приметио сам одмах да су то, и поред местимичних наивности, сасвим другачији стихови које су наше жене дотле писале. Имали су свој ритам, своју боју, свој тон, звучале су убедљиво, као исповест, и били, како је изгледало, увек инспирисани једним конкретним тренутком интимног живота... Пристала је да јој песмицу-две објавимо у својем часопису „Покрет“, али под псеудонимом „Звезданка“, под којим је већ штампала неке у „Звезди“ Јанка Веселиновића.

... Даница ми је одмах поверила да је већина њених песама инспирисана њеним наклоностима према једном младом човеку, сићу имућног ваљевског адвоката, лепом и стаситом, одличном певачу, који је банчио по целе ноћи, али је био интелигентан, севдалија и од укуса. Сматрао сам да би се од њених песама могао направити један избор и штампати лепа збирка. Идеја је била брзо остварена. Пола за готово пола на версију, она је објавила већ 1904. своје Тр е н у т к е. Први приказ о књизи написао је у „Књижевној недељи“ мој друг Димитрије Фрегунић. Обратио сам пажњу Скрелићу на ове песме, и он их је, по својој редовној савесности, прочитао и дао одмах своју

позитивну оцену у „Српском књижевном гласнику“. То је било довољно да Даница Марковић дође одмах до свога песничког гласа и признања“.

Њу није инспирисао само онај млади Ваљевац. О њеним интимним осећањима говори Ђорђе Поповић у својој књизи „Љубави српских писаца“ и у чланцима које је пре тога објављивао у дневној штампи, али с недовољно прецизности. Помиње младића о коме је Пандуровић негде записао: „Двапут се женио и двапут се разводило, и дочекао дубоку, крепку, старост“. То је, изгледа, био Јован Јанковић, правник и филозоф, „онај зулумћар који је почетком века у Реснику волео Даницу“. Он је и у дубокој старости посећивао Даничину кћерку Марицу. Када је дошао последњи пут, изразио је жељу да га сахране поред Данице: „Када у животу нисмо могли, нека бар будемо заједно у гробу“. Он је, највероватније, онај Ваљевац о коме је Даница причала Сими Пандуровићу.

Певала је и лепом официру који ју је волео, али је неостварену љубав заменио напредовањем у војсци. Погинуо је у балканском рату при преласку српско-турске границе. О њој и њеној љубави — истиче Ђорђе Поповић — Пандуровић је написао: „Даница је била исправна девојка, поштена жена, са још сачуваним патријархалним појмовима о браку и моралу. Све њене љубави о којима пева у својим песмама биле су више-мање платонског карактера, на дистанци, задржавале се у области фантазије и претпоставкама“.

Младога официра она се сећа у песми „Епилог“, објављеној 1913. године:

„Са кобном сенком једне смрти ране,
У души пустој што под болом грца,
Мени ће худе испунити дане
Посмртна љубав сломљеног срца.
Без топла сјаја, у тмини, под мразом,
Водићу живот по дужности жене,
Све крећући се одређеном стазом,
Суморно: попут звезде угашене.“

У таквим условима — рано оболела, скидана неразумеванима и кажњавањима од непосредних старешина — настала је њена збирка песама „Тренуци“. Она носи печат свега оног што је доживљавала ова девојка снажних осећања, изразитих индивидуалних особина, разапета између патријархалних схватања понесених из ку-

ће и јаке жеље да се ослободи свих окова и пође у живот самостално, слободно... Раздирана између болести и неумитних законских норми, између стега моралних норми једнога света који одлази и најава новог који се тек назире на видуку, имплусивна и нежна, помало и романтичарски занесена, изолована од животне стварности, гледајући свет кроз литературу, предана својим сновима... она, у ствари, није видела лице и наличје живота, више је осетила него штво својим садржајем, понирањем у „живота бол“, тражењем нових елегија и горчине, чак и изразитих песимистичких осећања.

„У почетку продужење Војислављеве школе, њено је песништво својим садржајем, понирањем у „живота бол“, тражењем нових фигура, мисли, расположењем, најзад с једним особеним флуидом и речником уствари ближе поезији Диса, Пандуровића, Луковића и Рајића него Војислава, односно Ракића или Дучића“ — написао је Божидар Ковачевић у поменутом прилогу.

II

Пропевала је као ученица средње школе, али је почела да објављује као учитељица. Колико је до сада утврђено, почела је да сарађује у „Звезди“ Јанка Веселиновића и 1900. године објавила песму „Последње жеље“.

После двогодишње паузе, у „Покрету“ је штампала песму „Знаш у оне златне дане“.¹⁵

Још се појавила неколико пута: у „Босанској вили“ 1903. објавила је „Завист“ и „Пролећну елегију“ и у „Књижевној недељи“ 1904. године песму „Marcia funebre“¹⁶ И тада, неочекивано, штампала је, 1904. године, невелику збирку песама „Тренуци“ и избила у ред признатих песника.

Петнаест песама обухвата циклус „Ивањско цвеће“ и десет циклус „Одблесци“, а песма „Завист“ није ушла у ову збирку. Касније је унесено још шест песама у ова два циклуса.

„Ивањско цвеће“: „Ноћна идила“, „Априлска елегија“, „Са последњим даном“, „У октобру“, „Далмацији“, „О, где сте ведри, фебруарски дани“, „Први пролетњи ветар“, „На бунару“, „Историја једног осећања“, „Ветар и киша хладна“, „Јесења ружа“, „У зимску ноћ“, „27-ми јули“, „Gallium verum“, „Marcia funebre“, „Мајска елегија“, „Елегија“, „Фебруарска елегија“, „Враћање у прошлост“ ушле су у друго издање.

„Одблесци“: „Canzone“, „Пред јесен“, „Пролећна елегија“, „У сутон“, „Знаш у оне златне дане“, „Чежња“, „Нисам знала шта то значи“, „Див“, „Зимње вече на селу“, „У пролазу“, а „Ноћне борбе“ и „Тренуци нервозни“ — објављене су у другом издању.

У циклусу „Ивањско цвеће“ преовлађују љубавни мотиви. Као што су некада девојке плеле венце од ивањског цвећа, тако је њен венац састављен од више песама, у којима су дати детаљи једне снажне љубави. То су скале истих осећања, чији је интензитет зависан од сплета разних околности. То су искрене приче девојке од двадесетак година која воли и жели да буде вољена, којој је та снажна љубав најснажније људско осећање. Нашла је у себи снаге да закорачи напред, да изађе из круга патријархалне средине и да своја осећања обелодани, да пева о свим нијансама те љубави, почев од првих сусрета до стишавања љубавних страсти. И описи природе — и разни други елементи који се некад јаве у понекој песми — имају другоразредну улогу: да створе атмосферу и амбијент у коме се јављају и развијају љубавна осећања.

На почетку књиге штампана је песма „Априлска елегија“, вероватно као наговештај каквог ће карактера бити збирка, о каквим се љубавним осећањима и доживљајима ради. Колико симболике у самоме наслову! Април је пролећни месец, он обећава радост пролећа, раздраганост, нежна и топла осећања. И песник се налази у пролећу живота, али су њена осећања елегична, тужна. Њене љубичице — први пролећни цветови — већ су прошле и увенуле. Нема ни птица, које својим цвркутањем изражавају радост живота. Прошла је и њена „кратка и нестална срећа“, а април је само на њега подсећа. Сад јој теку „једнолични, мучни дани“ и она би радо вољела да зна каква ће јој бити будућност далека:

„Незаборавни, узвишени друже,
Животе нам нису растрзале жуди,
Нит' похота каткад загреја нам груди,
Него друговању нашем да послужи . . .

— — — — —
Али грешни људи, навикли да греше,
Носећи у души наслеђе опако —
Завишћу понети, друговање наше
Сплеткарењем ниским да прекину знаше“.

(„Пролећна елегија“)

Рано је почела од успомена да живи, у време кад се нормално стварају успомене. Она се сећа када су кроз поља, „још пуста и гола“, шапутали „љубав и жудњу скривену“. То је било у фебруару, а сада, у априлу, она кроз иста поља усамљена блуди и оживљава свеже успомене:

„Из душе моје одбегло пролеће,
И цветна поља гробље ми се чине;
Помрачен поглед привиђења среће,
И чудни звуци брује из даљине,
Као опело моје среће кратке
И успомене на часове слатке,
— — — — —

Осећам смрт где пузи као змија
И гаси наду, што већ слабо сија,“

(„О где сте ведрн-фебруарски дани“)

И сами наслов песме недвосмислено показује како су њена осећања притиснута болом, окренута у прошлост, уместо будућности. У ноћима, несаним, она се сећа прошлости када је клавир стари „плакао у песми тугу моју давну“ („Враћање у прошлост“). Њој су тужни фебруарски дани, јер је подсећају на неверног друга, с којим је скупљала љубичице и сада се узалуд у прошлост окреће („Фебруарска елегија“). Људска злоба раздвојила је и пресекла њихово искрено пријатељство („Елегија“), страст која, кад се задовољи и угаси, светлуца тугом, због изгубљених. Прихватила га је у моменту када се налазио на ивици смрти, повратила у живот и предала му своју душу, а он ју је оставио да пати („Мајска елегија“).

Само успомене, сећања, бол и патња. Усамљена у собици, скромној, крај сеоске школе, слуша звиждуке воза у зимској ноћи, замисља њега — да сад поред ње пролази и жели да је се бар сеги („У зимску ноћ“). Њена љубав је топла, несебична, потпуна:

„Још тог тренутка душу сам ти дала
И срце своје и свој живот цео,
С младошћу, пуном светлих идеала:
И ко што цвет је на груд'ма ти свео,
Узбран свеж из врта, бог зна чија,
— Његовим трагом кренула сам и ја.

(„Јесења ружа“)

Њена позната песма „На бунару“ обично се узима као јединствен пример искрености жене песника у нашој књижевности и сматра врлином њеног аутора, чак и изузетном храброшћу, да се у то време отворено каже о свакодневним људским поступцима. Међутим, Милорад Најдановић другачије мисли:

„...Веома је двосмислена та песма: она може да има и буквално и преносно значење. У првом случају то би била безазлена игра младости: у пролећни дан раздрагано ходају она и он ливадама и у једном бунару, „на тихој површини воденог круга“, огледају своја лица, усхићени и чедни као аркадијски пастири; али у том тренутку осетили су силни жеђ, и „жарка се жеља јави да је утолимо“. Он је спустио ведро, жеђ су угасили, али више у усковитланој води бунара нису могли сагледати лице. У другом случају жеђ значи, наравно, нешто друго-распољену илузију, због засићености, због свега онога о чему ће и Ракић певати у Искреној песми. Да је по среди ово друго, како схвата Матош, потврђују и завршни стихови“:¹⁷

„Ах, не могосмо више огледати лице...
И залуд сва лепота пролетњег дана,
И свежи мирис расцветаних љубичица,
И нежна песма из пастирска стана...“

Само за тренутак она је напустила тематику о којој је писала и раније и касније и опевала једну свечаност у селу уочи Видовна, националног празника, на коме је и она као учитељица присуствовала („27ми јуни“). У селу је откривен споменик једном од истакнутих ратника; окупили су се сељаци, учитељи и ђаци, али су се окупили и угојени попови и разновразни просјаци. Причало се, говорило и декламовало, а онда се јело, пило, галамило, расправљало. Осећала се и уморном и сувишном у том друштву.

Срели су се једног јесењег дана када је природа умирала. Његов изглед сведочи да је живео и доста и бурно, и ништа више није могао да даде, а да тражи није смео. Она се, у почетку, уплашила те неприличне буре и „живота пуста из ког трулеж веје“, али је у њој надвладао сажалење и зачала је платонска веза, личили су на брата и сестру. Међутим, дошло је оно што он није смео а она није хтела; надвладао је страст и зато је њихов расанак био многу тежи. Остала је горчина у души и питање без одговора:

„Питам небо и вечност откуд тај удес клети,
 Да грехе дедова твојих, ил' оца, младошћу мојом
 Испаштам ја, и дела тамна, што време свети,
 Страдањем кајем горким и перем сузом својом“.

(„Историја једног осећања“)

Песму „Marcia funebre“ („Мртвачки марш“) Матош увршћује међу најлепше у српској поезији, а Најдановић тврди да је она тамнија и суморнија, а и непосреднија, од многих Пандуровићевих и Ракићевих песама. То је песма о „ослушкивању погребног марша у сваком звуку у природи“:

„Куд год ми стопа крене, ил' ум се посла лати,
 Легнем ли да почивам у глухом миру ноћном,
 Твој крти, испевани, промукли глас ме прати.
 И душу раздире ми музиком смрти моћном,
 И шапћем речи, дух што не може да их схвати.

И најзад, у одјеку што с блиска гроба стиже
 Тутњаве замрзнутих грудиава о поклопац
 Сандука мртвачкога, осећам где се диже
 Застор прошлости твоје, и самртнички ропац
 Глас је твој што у њему разазнајем све ближе“.

Остало је до данас неподељено мишљење да „Gallium vegum“ представља једну од најлепших песама Данице Марковић. То, уосталом, потврђује и њено прештампавање у свим антологијама у којима је она заступљена, изузев Пандуровићеве. Она — како истиче Најдановић — „звучи као опроштајна песма са младошћу и срећом, и сажета у неколико стихова казује читав један роман“. Она је, уствари, крик рањене душе коју је срећа давно напустила, остале су само болне успомене. Њена љубав је дубока, воли бескрајно. Она клечи пред цветом који носи његово име. Нема снаге да га узбере, као да ће повредити вољеног младића. Буру у њеној души и природа разуме, зато је ветар онако снажно дувао и читаву природу узнемиравао. Она клечи, а њена душа је — гробље. Узалуд је покушала да на светковини једној умирење нађе. Вратила се уморна и још више ојађена. Сатрвена болом:

„Пред сликом твојом падох на колена,
Од свуд тишином окружена глухом,
И окитих је, болом сатрвена,
Ивањског цвећа руковати сухом.“

И други циклус има исту тематику као и први. И у њему доминирају елегична љубавна осећања.

Некада — кад није била ни дете ни жена и када није познавала „снагу пробуђених чула“ — привлчиле су је његове светле очи и ведро чело. Али, време је учинило своје. Од њега су остале само руине и зато она воли једино прошле дане:

„Бесвесно много сам пута уздахнула:
Теби ме је вукла страст и жуд скривена,
Што их огњем створи тад лепота она,
Ал' не мога бити душа наших спона.

— — — — —
Шта да волим сада на тим руинама,
Где никад ни једно не унесе душе?
— Срца што певаше сад једва певуше —
Гле, све иза нас је — ничега пред нама!“

(„Canzone“)

Успомене, успомене! Мало је година прошло, невилеко животно искуство, а ипак толико горчине, тако рано сазнање да живот не даје оно што се од њега обично очекује. Она се сећа оних златних дана када ју је миловао, својом душом звао и пољупцима речи угушивао. Знала је да ће проћи „страсни часи те олује“ и да ће отићи у заборав њихова љубав врела, али није знала да ће та успомена бити тако јака („Знаш у оне златне дане“). Приближавање јесени подсећа је на приближавање неумитне смрти („Пред јесен“). Одавно су увели сви пролећни украси, најгоре патње њу нису поштеделе, и само понекад појаве се тернуци среће. Зато се и не плаши смрти:

„Тежак је терет пао на плећа:
Струјом времена час пливам, час тонем:
Борим се тако, борим се, па клонем;
Не знам шта значе ни радост ни срећа;
Тек суза која из ока се слије
На гробље немо које прошлост крије“.

(„У сутон“)

Ни њен биланс, сачињен у младим годинама, није ружичастии. У младости се осећала као да је на искрају живота, у зимским данима:

„Претешка тута притисла ми груди,
И бол подмукли у души се буди:
Сумор се тешки у живот у тело —
Велики боже, јеси л' ти то хтео?

— — — — —
Давно не сањам младалачке сневе.
Знам да не идем у сретање срећи;
Свега што љубљах, морах се одрећи.
Мене не таче радост ил' дивота.
Још горка јава суморног живота
Одузе наду на времена боља.
Боже, јел' и то твоја била воља.

— — — — —
Срце ми тешко као сињи камен.
Груди трзају безвучна јецања.
Никакве наде, никаква уздања!
У том тренутку тешка искушења,
Без једна зрачка на веру спасења,
Лила бих сузе, ал' плакат не могу;
Хтела бих — не умам да се молим богу.

(„Зимње вече на селу“)

Критика се повољно изразила о овој збирци.

Приказом у „Новој искри“ Ивачковић је истакао да Даница Марковић не спада у групу великих женских песника света, али је отишла даље од својих претходница у српској књижевности. И поред извесних слабости, она осваја својом искреношћу и индивидуалношћу „са множином личних акцената и несвакодевном снагом песничког стварања“. Она пева „неконовенционалном искреношћу“, коју нећемо наћи код модерних лиричара, и „свака њена реч је само верни одјек прошле радости, која још само у тужној успомени живи“. Она пише песме из свога срца и њој није потребно угледање на друге.¹⁸

Освртом на тадашњу модерну поезију, Матош је указао и на слабости Данице Марковић, на њене „јефтине, базарске отмености“, на њено певање о „неким невероватним салонима и још невероватни-

јим начинима“, о шеталиштима и променадама каквих није било у Србији. Указао је на њено подражавање. Међутим, њену поезију карактерише искреност. У њеним стиховима опеван је наш живот. У њима налазимо жену, и то веома несрећну жену. Песник импресионира „мелодијом интимних и трагичних тонова“. Њена уметност је уметност страсти, срца, нерава.

„Даница Марковић је, дакле, сензитивна, имплусивна српска орхидеја. Њен песимизам је више последица случаја и нерава него плод рефлексија. Она је далеко лепша садржајем него формом... Интимношћу и музикалношћу сећа нас на Хрвата Миховила Николића. Њен страсни темперамент личи на ватру Ђуре Јакшића, а реализам сеоских описа и формалне недотерности изазива оне песме Милете Јакшића. Од свих српских песника она је најмодернија, најсавременија својим сугестивним, нервозним импресионизмом и реализмом“.¹⁹

И Јован Скрелић високо је оценио ову збирку и поздравио њену појаву иако је указао на одређене слабости. Њену основну вредност чини искреност песника. Она није покушала да се прикаже ни бољом ни гором него што је била.

„Као што се по себи разуме, ове врло индивидуалне песме једне жене имају за искључив предмет љубав...“

... То није она разумна, тиха, умирујућа и хигијенска љубав, задовољна љубав где ужива све тупо блаженост ситих и у свему намирених људи. То је амор долароса, плаха, тиранска љубав, која пробукти кроз живот као олуја, оставив за собом рушевине, која баца на муке душу и оставља отворене ране, ране које је само смрт у стању да извиди.

... И поред неколико пастиша из Војислава Илића, то је оригинална, лична своја књига, какве се не јављају сваки дан, нарочито у поезији, и двојином нарочито у српској поезији и у Србији. Код нас је било и има и књижевнијих и савременијих и лепших стихова, али од ових нервозних, узнемирених и чудних песама тешко да има искренијих“.²⁰

III

Даница Марковић се удала за Момчила Татића 14/27. новембар 1904. године и о томе обавестила Министарство просвете ради промене презимена.

Правник по струци, Татић је био и полицијски службеник и адвокат. Из шематизма се види да је на почетку 1901. био секретар прве класе у Београдском окружном начелству, а на почетку 1903. начелник треће класе у качерском срезу, на Руднику. Након вишегодишње паузе — вероватно је тада радио као адвокат — поново се јавља у полицијској струци; почетком 1912. био је начелник друге класе у Деспотовцу, а почетком 1914. године секретар друге класе Топличког окружног начелства у Прокупљу.

Татић потиче из богате београдске породице. Његов отац Петар био је једно време председник београдске општине. Имао је шест синова и велико имање у Раковици и скоро пола једне улице у Београду. Његова вила, коју помињу и Матош и Исидора Секулић, била је једна од најлепших у Раковици. У њој је и Даница Марковић провела многе часове, али није била срећна. Она се — причају њен зет и унук — грозила када је дознала на како је нечовечан начин стечено то богатство.

Даница М. Татић — како се потписивала после венчања — није напустила учитељску дужност иако је тада била материјално обезбеђена. Тек када су јој досадили многобројни премештаји, боловања и кажњавања, отишла је пре времена у пензију.

Из Ресника је премештена у Ракову Бару почетком 1904/05. школске године, пре венчања са Татићем. У том селу формално је остала годину дана, а онда је, 17/30. септембра 1905, по члану 47. Закона о народним школама, њено место оглашено упражњеним. После годину дана, 16/29. септембра 1906, постављена је за сталну учитељицу у Великој Иванчи. Из Велике Иванче премештена је у Вранић на почетку 1908/09. школске године, али је на посао дошла са извесним закашњењем због болести. У октобру 1908. молила је да јој се врати плата од 1050 динара, коју је имала пре него што јој је место оглашено упражњеним. Водила је спор, жалила се и Државном савету и, на крају, успела са својим захтевом. У априлу 1909. молила је министра просвете да је постави за наставницу Више женске школе у Београду, а у јулу затражила је да управитељ школе у Вранићу изнесе своје ствари из просторије у којој је смештена школска књижница. У Вранићу је остала само годину дана. Почетком 1909/10. школске године премештена је у Миличанину, забачено планинско село подгорског среза у ваљевском округу. То је било последње место њеног службовања. Крај 1910. године дочекала је као учитељица у пензији у Београду.

Њено здравствено стање никада се није поправило, али се није ни погоршавало; било је мањих промена и зато је често одсуствовала, имала непријатности и трзавица.

Као учитељица у Раковој Бари замолила је 16/29. септембра 1904. да се формира лекарска комисија која би је прегледала и предложила лечење. На основу констатације лекарске комисије да болује од „инфилтрације десног плућног врха“ и препоруке да јој се одобри једногдишње одсуство ради лечења у неком месту са благим климом, министар Давидовић одобрио јој је шестомесечно одсуство. Крајем јануара 1905. она се поново прегледала и лекари су констатовали „да има хроничан катар у плућима“ и да је, поред тога, у другом стању, па су предложили да јој се одобри одсуство до краја школске године. Усвојена је њена молба и продужено јој је одсуство од 15/28. марта до краја школске године. Тако, уствари, није ни радила у Раковој Бари, јер је 1905. упражњено њено место. Вероватно због тога, ни један од њених биографа није помињао да је службовала у томе селу.²¹

И почетком 1908/09. школске године, када је из Велике Иванче премештена у Вранић, одобрено јој је одсуство, јер због болести није могла да иде у Вранић. Због тога је закаснила приликом преласка у ново место и зато је управитељ из Вранића писао 2/15. октобра 1908. да се она још није јавила на дужност иако је прочитао у „Српским новинама“ од 7/20. децембра да је премештена у Вранић.²²

Оболела је и почетком 1909. На основу лекарског уверења да болује „од катара у грлу и врху левог плућа“, крајем јануара одобрено јој је одсуство од месец дана. И крајем фебруара-када је истакла у молби да јој није добро и да је опасно за њу да по јаком мразу проводи по неколико сати у колима путујући у Вранић — одобрено јој је десетодневно одсуство.²³

Из деловодног проткола Министарства просвете, бр. 21072 од 16/29. новембра 1909. године, види се да је одобрено формирање лекарске комисије за захтев Данице Татић „пошто због слабог здравља не може да ради у школи“ у Миличинцима, али се не види какав је резултат рада комисије, какви су њени закључци.

На основу стечаја (конкурса) од 21. марта 1910. (по старом) она је поднела молбу за премештај у Ниш или Обреновац. Испуњава услове, има 12 година учитељске службе и службовала је у Београду, Реснику, Раковој Бари, Великој Иванчи и Миличинци. У Миличинцу је доспела „по потреби службе почетком ове школске године“.

„Једно од горњих места неопходно ми је потребно што моје стање здравља захтева непрекидни лекарски надзор а ма које од тих места омогућава. Осим тога Обреновачка бања неопходно ми је потребна. Близина овог места одржала би могућност литерарних веза и олакшицу даљег рада“.

Скоро сви они који су писали о Даници Марковић говоре да је она дошла у Прокупље као избеглица на почетку првог светског рата и да је учествовала у топличком устанку. То је само делимично тачно. У аутобиографској цртици „Дозив нечастивог“ она говори да је у тој паланци провела седам година. Пошто је њен муж био на служби у Прокупљу још крајем 1913. године, највероватније се и она преселила у Прокупље са децом и ту дочекала први светски рат-окупацију и топлички устанк. У Прокупљу је остала до краја 1920. године; то се види из писама од 17. новембра и 23. децембра 1920. године, које је послала Богдану Поповићу, уреднику обновљеног „Српског књижевног часописа“.²⁴

И о њеном учешћу у топличком устанку постоје разне тврдње, често и контрадикторне, али се чини да је то најбоље објаснила њена пријатељица Полексија Димитријевић-Стошић:

„Многим пордицама и појединцима Даница Марковић је тада спасла живот, а због свог патриотизма била је осумњичена, затворена и најзад од бугарских власти осуђена на смрт. Свесна да су и поред многобројних зверстава, нанетих српском народу, ипак Бугари део нераздвојне целине словенске, од које су се за моменат издвојили, Даница Марковић обраћа се своме духовном другу, бугарском песнику Вазову, и његовом интервенцијом била је ослобођена и пуштена из затвора, али ипак није престајала да ради за побољшање српског положаја у топличком округу, јер је у неколико махова одлазила из Прокупља у Ниш бугарском команданту, да измоли помиловање многих Срба, невинно осуђених на смрт. Њеном интервенцијом многи су избегли вешање 1917. године у топличком округу. Али такав патриотски рад светио се највише њој. Интервенцијом песника Вазова, холандска краљица се заузела за њу и њену породицу, и израдила јој да из Прокупља крене за Швајцарску у другој половини 1917. год., но бугарске власти и поред тако високог заузимања, омеле су јој одлазак за Швајцарску, те је тако Даница Марковић са својом породицом сачекала крај окупације и рата у Прокупљу. Пред крај окупације умире јој син од 8 година, и бол за сином, као што сам већ казала, значио је кулминацију свих болова које је она сувише рано осетила“.

Даница Марковић је писала у „Политици“ марта и априла 1929. године о топличком устанку, највише о терору бугарске војске, али не говори о себи, о своме уделу у томе устанку.

У браку је живела више од двадесет година, али никада није била срећна, нису остварени њени снови. Још првих дана брака осетила је како са мужем нема много заједничког и њено разочарање било је из дана у дан све веће. То је најнежније изразила у песми „После“, коју је објавила још у другој години брака („Савременик“, 1906):

„Позна јесен већ је застудела била
Кади ми обукоше венчану одору
И кад ме војновом поведоше двору.

— — — — —
На одају топлу грејала ме нада,
Залуд! Ложница је мрачна, хладна била,
И на мојем телу дрхтала је свила.
И тад, из даљине, као серенада,
Причу ми се тужна песма лабудова.
Не загрејох се никад од времна ова,
Нити од тад видех и једнога цвета.
Нови, мртви живот трајем од почетка,
Гледајући увек исту перспективу:
Брегове у маглу завијену сиву,
Увек исто поље, исту тамну шуму
Пролазнике исте на широку друму“.

„... Резигнирана и неотпорна, она није имала снаге у ондашњем патријархалном друштву, пуном предрасуда и лажних скрупула, да се ослободи окова који су је спутавали. Тако су закржљали најлепши цветови њене поезије и њени најбољи стихови остали ненаписани, или тек њихов најплећи призивок забележен. Она је додуше и даље писала, песме и приповетке, објављивала збирке стихова („Расположења“), али слабо здравље још од младости, учитељска служба по селима и шесторо деце утицали су много на њен доцнији рад“ — записао је Божидар Ковачевић.

И рат је допринео да се слаба брачна веза још више расклима. Богатство се осипало. Смрт детета из темеља ју је пољуљала. Под утицајем своје сестре, Момчило се повезао с једном Рускињом, емигранткињом, одао се алкохолу, породицу запоставио. Даница се, нај-

зад, развела 1926. године и на своја плећа преузела велику обавезу. Момчило се једне ноћи опио и смрзнуо. Она је децу обукла у црно и послала их на очеву сахрану, а сама остала код куће са Полексијом Стошић. Седеле су и ћутале. Онда је Даница заплакала. Узалуд ју је тешила пријатељица: „Плачем, шапутала је, плачем над његовом и мојом злехудом судбином“.²⁵

Наставила је живот подносећи тегобе стојички. Поред сина у Прокупљу, у Београду је сахранила две девојчице. Остало је троје деце: Марица (1909—1977), Анђелија и Петар. Злопатила се да их подигне и школује. Становала је у Кнез Милошевој улици. „Од елегантне даме, обучене пробрано и мало фантастично, са огрлицом, старинско-шпанског кроја, сада је то исушена, згрчена жена, чија су деца гладна. Предано и стојички она се бори да их исхрани и кроз школе упути у живот“ — написао је Ђорђе Поповић.

Писала је песме и приповетке, читала их на књижевним вечерима (27. јануара 1931. у Сплиту), походила историјске споменике по Далмацији...

Српска књижевна задруга издала је 1928. године њену збирку песама „Тренуци и расположења“, а после две године она је штампала друго издање ове збирке. У фебруару 1929. године добила је награду од Српске академије наука у износу од 7.500 динара за збирку „Тренуци и расположења“.²⁷

„Тако велика песникиња и интелектуалка, скоро заборављена, као секретар општинских новина, свршила је јадне своје дане деветог јула прошле године на клиници доктора Антића у Београду, оставивши за собом две кћери и сина, децу без родитеља, потпуно материјално неосигурану и још неизведену на пут.“

... Поред тога што је скоро годину дана боловала, све њене пријатеље њена је смрт изненадила, јер је ипак дошла сасма изненада, и потпуно неочекивано, и као што је цео живот провела тихо и скромно, тако јој је и крај био скроман. За време болести никоме се није обратила за помоћ или позајмицу, ма да је многе задужила. И док се посмртни говори држе много мање значајним личностима, некада и најнезначајнијим, са великом песникињом патриоткињом нико се није опростио, ни једна реч над њеним мртвим телом није изговорена, већ велике и тешке сузе и дубока јецања њене деце, пратила су је до гроба“ — написала је Полексија Стошић.²⁸

На сахрани је учествовала и Исидора Секулић.²⁹ Света, каже, није било ни много ни мало. Цвећа препун ковчег и око њега. На гробљу нико није говорио, чак ни председник ПЕН клуба, као што

је Исидора очекивала. Крај ископане раке само се чуо плач нејаке деце.

За живота је сахранила троје деце. Срећом, није доживела смрт сина и још једне кћерке. Прво је умро Петар у осамнаестој; уствари, он се убио када се био заљубио у једну удату жену. Потом је умрла Анђелија — Ана у двадеседругој години живота; оперисана је од слепог црева и рана се инфицирала... Остала је у животу само Марица, која је умрла на искрају седме деценије свога живота.

И у другој збирци, као и у првој, живот и разне тегобе, боловања и страдања, разочараност у браку и туга за помрлом децом... оставили су свој печат. Зато и у њој има пуно горчине и бола, али и неког стоичког мира, прихватања живота онаквог какав је, мирења са тегобама, битисања...

IV

Појавом прве збирке афирмисала се као истакнути песник. Наставила је да пише и да песме објављује у свим познатијим часописима тога времена. Поред „Босанске виле“, појављивала се на страницама „Дела“, „Савременика“ и „Српског књижевног гласника“ од 1906, у „Народу“ од 1907, у „Летопису Матице српске“ од 1908, у „Хрватском алманаху“ од 1911, у часопису „Мисао“ од 1919/20, у „Препороду“ од 1923, у илустрованом часопису „Реч и мисао“ и „Политици“ од 1926, у „Вардару“ од 1927, у „Књижевном северу“ од 1928, у „Критици“ и „Вољи“ од 1930. и у „Гласнику“ Подмлатка црвеног крста од 1932. године.

За непуне три деценије објавила је скоро деведесет песама: „Чежња“ (1905); „Јесење руже“, „После“, „Резингнација“, „Жеља“ (1906); „Грозничаве ноћи“, „Мајска недеља“, „Борац“, „Маузолеј“, „Вјерују“, „Савремена исповест“ (1907); „Тренуци нервозе“, „Без натписа“, „Меланхолија“, „Мајски сусрет“, „Песма о распетој души“, „Писмо“, „Без посвете“ (1908); „Ни године ми не дадоше знати“, „Једна успомена“, „Песма о алхемијском покушају“ (1909); „Успаванка“, „Попут шеталице“, „У звездане ноћи“ (1910); „Живот“, „Зашто“, „Досада“, „Носталгија“, „Летње вече“, „Апотеаза младости“ (1911); „Непослато писмо“, „Тамна исповест“ (1912); „Ноћне борбе“, „Метеор“, „Епилог“ (1913); „Срушени сан“ (1914); „Финале“, „Екстаза“, „Победнички бол“, „Јубилеј“, „Спомен“, „Химера“ (1919—20); „Црна жељ“, „Доживљај“ (1921); „Одјек“, „Летње подне“, „Фебруарска елегича“ (1922); „Госпоинска ноћ“, „Тужна песма“ (1923); „Сумња“, „Брига“,

„Давнашња песма“ (1925); „Одломак“, „Балада“, „Песма човеку“, „Сурсет“, „Impromptus“, „Машта“ „Смајковилу“, „Песма твоје гласу“ „Crescendo“, „Сусрет“, „После свечаности“, „Скрхана играчка“, „Пред осеком“, „Недоумица“ (1926); „Маштање о машти“, „Несанице“, „Боја гласа“, „Пред Манасијом“, „Ноћнику“, „Слика витеза“, „Апотеза гласу“, „Дванаест хиљада“ (1927); „Алилуја“, „Песма преграоцу“, „Моји дани и ноћи“, „Бунтовни псалм“ (1928); „Време“, „За маштом“ (1929); „Моја песма“, „Божјића песма“, „Вир“ (1930); „Далмацији“, „У сутон“ (1932—33). За остале песме није утврђено.

Песме „Чежња“, „Јесења ружа“, „Мајска елегија“, „Тренуци нервозе“, „Ноћне борбе“, „Фебруарска елегија“, „У сутон“ и „Далмацији“ прештамповане су из збирке „Тренуци“.

Још у првим песмама испољила је горчину, која ће бити стално присутна у њеној поезији. Имала је двадесет година када је, 20. октобра 1897. написала „Последњу жељу“, коју је објавила почетком марта 1900. у Јанковој „Звезди“. Као што смо већ видели, и тада је била болесна. Вероватно је болест утицала на њена тако суморна расположења, јер пева о младом животу који се лагано гаси, о души коју су обузеле сањарије црне, приближава се тамници гроба, али вољеног младића никако не може да заборави и једино жели да он срећан буде и да не сања како је тешко волети и нељубљен бити.

Њена завист је безазлена, без злобе и пакости, јер не завиди људима. Завиди сунцу што сатима гледа његово лице, плавом небу што се сваког дана огледа у његовим лепим очима и звездама што љубе чело његово, али највише поветарцу обесноме „што од твога завичаја у час летне дому моме“ („Завист“).

Усамљена у касној јесењој ноћи, опкољена тишином села (песма написана у Реснику новембра 1903), она доживљава грозничаве ноћи без сна; у борби да савлада своје младалачке страсти њој се чинило као да води оштар рат с демоном који је вуче у мрачне поноре. И сама природа подржава те мрачне силе, њени уздаси прелазе у јецаје, чини јој се као да се налази на пучини без обале, али она налази снаге да себе савлада:

„Вребала је поноћ у пустој самоћи,
Притајеном снагом наслућених сласти
Мој тријумф високи свладаних страсти,
И стизала буре удвојеном моћи.
Копнела је младост у те жарке часе
И животом штурим судба титрала се.“

(„Грозничави ноћ“)

Прича о Христовом распећу и страдању инспирисала ју је да напише песму „Борац“.

Више критичара и њених биографа истакло је да је поезија Данице Марковић својеврсан дневник; из њених стихова могу да се реконструишу многи догађаји из њена живота. Вероватно је једној својој девојчици испевала „Успаванку“, коју је објавила на почетку 1910. године. То је, уствари, исповест нејаком детету о своме несрећном животу:

„Певам ти бајке, меке успаванке,
Несталих душа радост, бол и вај,
Док осмех љуби твоје усне танке,
Уз прве звезде бледуњави сјај.
 Ти мелодијом уљуљана меком,
 Очице склапаш, савладана сном;
 Не слудиш како у трепету неком
 Душа ми трне пред судбином злом.
Не знаш да реч ми свака сузу скрива,
Јауком звучи сваки меки тон,
И срце да је — што песму разлива —
Умрлих тежња живи пантеон“.

Остале песме — које нису ушле ни у једну књигу — објављене су после првог светског рата. Смирено, без уобичајене резигнације она описује летњи дан и осећања човека у то време („Летње подне“). Почела је да „крцка“ пету деценију живота када је објавила „Тужну песму“ истакавши да живи сувим животом, без садржине, и да су јој још остале само успомене; окружена је људима који се даве у блату, њен широки пут тужно се сужава и нека тајанствена сила живот јој спутава, а она нема снаге да раскине споне које је стежу.

Из циклуса „Из давнашњих песама“ у збирку нису ушле две песме — „Смајковилу“ и „Песма твоје гласу“ — које је објавила у истом броју илустрованог часописа „Реч и слика“ 1926. То су, уствари, љубавне исповести жене која већ презрева, која улази у другу половину пете деценије, и зато је њена љубав помало уздржана, али и даље снажна и јака, више рефлексивна него чулна.

Идуће године објавила је — што је ретко у њеном опусу — две родољубиве песме: „Дванаест хиљада“ и „Пред Манасијом“.

Поводом десетогодишњице голничког устанка у скопском „Вардару“ објавила је песму „Дванаест хиљада“, посвећену жртвама голоручког народа, кога су бугарски окупатори масакрирали. Она го-

вори о колонама недужних, које су, у ствари, одвођене на кланицу. Дванаест хиљада невиних убијено је за неколико дана:

„Већину од њих не видесмо више,
Телеса њина земљу посејаше,
Убијаше их, бодоше и клаше,
Очи им чарне живим повадише.
У лесе дуге, жицом повезане,
Налазише их младе успаване.
Мукама тешким страшно уморене,
По луговима голим растурене,
— Што агонију мученика скрише —
Непојане и непокопане
— Очи им празне, црне кљују вроне —
Топлицу плодну собом нагнојише“.

Другом песмом изразила је захвалност деспоту Стевану Лазаревићу за оно што је учинио у тешким данима живота нашег народа.

Злогласни Лавелас, „од успеха уморан“, незадовољан, суморан, упознао је песникињу и изразио жељу „да кроз живот њен у песму уђе њену“. Кренуо је у борбу и не слутећи да ће доживети пораз. Навикао на победе, он није веровао да постоји људска постојаност и оданост и да се не могу сви људи сломити силом или придобити ситним наградама. Тек после свих лутања и узалудних напора схватио је њену снагу и свој пораз („Балада“).

Њена песма звучи одувек у њој, некада је поклич, а некада вапај, она је њеног живота харфа „с безброј струна“:

„И на таласима својих ритмова
Носи мој живот као брод уклети,
Кроз непогоде и блесак громава,
Кроз магле сиве непознатој мети.
У недоглед бродим њеним водама.
Видици њени мој су свет пространи
И заносе ме кутови незнани
И опијам се њеним слободама“.

(„Моја песма“)

Својом дубином и тајанственошћу у клисури тесној њу вир асоцира на народне приче и зато говори о вилама и народним веровањима („Вир“).

Прошло је пет деценија њенога живота, у коме је било више мрачних него срећних дана и зато њу Божић више подсећа на патње људске, него на празничне радости, јер она тада горко пати „за све потиштене“ („Божићна песма“). У овим годинама и време јој све брже пролази и све више живот шиба разним непогодама („Време“). Усахла је и машта која је некада била бујна и која јој је помогла да обиђе цео свет и осети сву лепоту његову. („За маштом“). У последњим песмама осећа се њено резигнирано мирење са судбином и блиским крајем живота, који јој није пружио много радости.

У издању Српске књижевне задруге 1928. године објављена је збирка песама „Тренуци и расположења“, у коју су ушле све песме из прве збирке и још осамдесетак песама, од којих једна четвртина раније није објављивана. И те песме распоређене су у неколико циклуса.

После две године, под истим насловом, Даница Марковић издала је друго скраћено издање, у које није ушло преко двадесет песама из првог, али је додала две нове песме („Време“ и „За маштом“).

Колико сам до сада утврдио, из другог дела збирке „Расположења“ у периодици нису биле објављене песме: „Недовршена песма“, „Поуздање“, „Веровање“, „Избор“, „Пролећње буђење“, „Песма пролећне ноћи“, „После осам година“, „Летње подне“, „У зимско предвечерје“, „Продавац каранфила“, „Виђење“, „Посвета“, „Епизода“, „Прижељкивање“, „Песма усхита и стрепње“, „Непозната победа“, „Увек и свуда“, „Лет у висине“, „Утисци“, „Као у сну“ и „Postscriptum“.

Интересовање за њену поезију није престало до данашњих дана. Заступљена је у већини антологија које су до сада објављене: „Антологија новије српске лирике“ Богдана Поповића („На бунару“, „Gallium verum“, „Априлска елегија“), „Песници“ I („На бунару“, „Летње вече“, „Gallium verum“), Антологија „Мисли“ Симе Пандуровића („Финале“), „Српске песникиње од Јефимије до данас“ („Априлска елегија“, „На бунару“, „Gallium verum“, „Canzone“), „Антологија српског љубавног песништва“ Зорана Гавриловића („Gallium verum“ и „На бунару“).

Преко тридесет песама објављено је у збирци „Елегије“, коју је издао њен родни Чачак 1973. године.

Растрзаности у животу — несрећан брак, чести премештаји и кажњавања, страдања у току окупације, размирице у браку и развод, умирање деце, борба са немаштином и стално присутна болест —

утицали су да се њена расположења нису битније изменила ни у овом периоду живота. Пажљивом анализом мотива и изражавања њених расположења, није се могао утврдити ни један период у коме би на живот гледала ведрије, оптимистички, чак ни у првим годинама брака (када је материјално била обезбеђена и када је рађање деце живот чинило лепшим, срећнијим). Постоје само мањи преливи у расположењима, понекад заблистају светлије слике и одјекну ведрији тонови, али само на кратко, у неком тренутку, и не представљају њено трајније опредељење, нити су израз стварних осећања.

Нема битнијих разлика између збирке „Тренуци“ из 1904. и књиге „Тренуци и расположења“ из 1928. и песама које су објављене у периодици а нису ушле у њене збирке. Основни мотиви су исти: елегија, разочараност, горчина у души, промашеност у животу и љубави, песимистичко гледање у будућност, лутања и тражења сопственог пута

Разочарана у брак од првих дана, она је живела у браку незадовољна, несрећна, притиснута само обавезама и нормама патријархалног морала. Њена је беда већа од оне коју „убоштво и стид у бешчашће гони“; иако је прате трпеза обилна и „одаја је топла и постеља мека“, њено срце живи у сиромаштву, под теретом у коме „цвили воља силна“. Материјално богатство није било довољно да је учини срећном („Жеља“). За мужа је везује само онај колутих од злата. Жудела је за снажним човеком и доживела разочарање:

„Сад у тамне часе ведрога, летњег дана
Посматрам на прсту колутих од злата:
Знам да непотребних задао је рана
И колико скупа његова је плата.

И знам да је увек он знамење бола,
Да је симбол свега одрицања жене,
Да је оков, иго и сурова школа —
Блистава колајна патње прикривена“.

(„Живот“)

Њу гуши и живот јој трује „суверена беда у облику сјајном“, она се гади друштва у коме се креће „под омразом тајном“; она се гади свих оних лажи, лицемерја, подлости и интрига у коме живи високо друштво:

„И нечовечноме реду подвргава
Независан живот што израза тражи,
А дух, препун снаге, у ланце спутава
Глупост околине задахнуте лажи“.

(„Непослато писмо“)

Повукла се у себе, предала својим сновима, живела од ретких успомена, размишљала у самоћи. Из године у годину њена усамљеност се појачавала. Била је још млада и још је сањарила 1907. године када је објавила „Савремену исповест“; тада се јавио и страх од старости и гађења на лажи и подлости своје околине:

„Одлазим тако у свет међу људе,
Да тамо играм ролу срећне жене,
И често завист и злоба се буде
На комедију и лаж око мене.
А мене тишти све што лаж то скрива,
Мучи ме, гуши и живот разрива“.

(„Савремена исповест“)

У ведрим ноћима без месечине она се предаје размишљањима о бескрајности васионе и долази јој да заплаче и зајеца („У звездане ноћи“). Често је убија досада; усамљена је, не ради, опхрвана је безначајним мислима („Досада“). Првих послератних година њој је све црно, лута кроз живот без оријентације, магловита јој је будућност:

„И црно срце крв ми црним трује,
И црн је ритам крви моје црне.
И ко ми црни удар била чује
Дан му помрачи и звезде поцрне
И ноћ га црна од греха окује“.

(„Црна жеђ“)

Рано се уселила сумња у њену душу и сваким даном све се више повећавала, душу јој уништавала („Сумња“). Последњих година живота дане је проводила у ропском раду, а ноћу се предавала својим сновима („Моји дани и ноћи“).

У таквим условима живот је био више таворење, него стварно живљење. Још у првим годинама брака — 1908. године — она је певала да само вегетира, живи као увенула грана („Меланхолија“); да је њена душа разапета на крст који одавно носи и да узалуд чека

васкрсење, јер људи сурово погазе сваки цвет када се појави (Песма о распетој души“), да не страда само она у овоме животу:

„У свету је много невоље и беде
И живота пустих што их људи трају;
Многа слаба нога стрмом стазом греде,
Само срећни људи то не осећају“.

(„Мајски сумор“)

Подносила је многе жртве верујући да ће и њу срећа походити, али је живот прошао у узалудним покушајима да га промени и побољша („Песме о ахемијском покушају“). У предвечерје првог балканског рата опхрвала су је суморна и песимистичка расположења због грубости у животу („Апотеза младости“), а у току ратова помирила се са тешком судбином јер су срушени снови њени („Епилог“ и „Срушени сан“). Завршени су ратови и престала су страдања, али се њена расположења ни мало нису изменила; њен живот се завршава у грчу („Финале“), одавно је надвладао бол, који се рано појавио у њеној души („Победнички бол“).

„Сур трајем живот, штур, без садржине,
Бесплодни дани нижу се по реду,
И свет ми цео нелагодним чине.

— — — — —
Пут мој широки тужно се сужава.
Нека злокобна тајанствена сила,
Ко' чини какве, живот ми спутава.
Студен ми груди језом населила,
Ко да гуја на срцу ми спава.

Слабост ми болна бића обузела,
Те немам снаге да раскинем споне
Које ме стежу. Где је воља смела?!
Вај то је удес душе осционе.
За жртве храбре и срчана дела.

(„Недовршена песма“)

Своја лутања у животу и тражења сопственог пута најбоље је изразила прве деценије овог века у песмама објављеним 1910. и 1911. године. Она је тада лутала, веровала у светлије дане, прихватила борбу у животу, била снажнија и упорнија, али јој је рат, и смрт детета, уништио и то мало снаге; у првим послератним годинама она је онемоћала, изгубила сваку наду, предала се животној

бујици и утонула у мистична расположења и размишљања („Екстаза“, „Доживљај“).

Она се мучи од младости ране да наслутити пут свој; „од атеизма материнских груди у крајност грубом атемизму хита“, одпадник је од старог а не види ново којем жуди, стари пут одбацује а нови још није пронашла („Попут шеталице“). Њу су раздирали сукоб између устаљеног и традиционалног (небеског) и жудња за овоземаљском срећом („Земаљско царство“), повила је главу пред судбином и понела крст тешки („Зашто?“). Налазећи се на раскршћу којим путем да крене, коју стазу да изабере; немајући лучи ни путоказ, она је изабрала најтежи од свих и пела се „уз врлет високу, стрму и голу“. Тим трновитим путем иде већ пола живота, осећа да не може доспети до одређеног циља, али је поносна што никада није пузила и што близо није дотакло њено чело и одело („Избор“).

„Па нека паднем посред пута смела,
— Достојном вису орловскога лета —
Жиг срама неће мог се таћи чела:
Ја нисам била од овога света“.

(„Веровања“)

То је била једна страна медаље, она тамнија, невесела. То је била суморна, црна слика једног дела њена живота, али не и потпуна. Даница Марковић није увек окренута само себи, не завирује сваки час у своју душу, не извлачи из ње само мрачне слике. Није она увек одвојена од живота, изолована, затворена у себе, изван животних токова и гивања. Уме да погледа и на другу страну живота, да осети и друга таласања, да види његово лице и налицје, да ојача и да се стабилизује у томе животу.

У време пред развод, 1925. године, објавила је песму „Брита“, која је верно сведочанство њена живота; њу бриге прате од ране младости и никако је не напуштају:

„Из мог живота прогнала је
Мир, срећу и радост;
Чинима кобним спутала је
Давно још моју младост.

Гнусно мој ведри понос газе,
Злоставља стид мој врли;
Препреку ставља свакој стази
Куд моћни дух мој хрли.

Несаницом се мојом храни,
Грубо ми трга власи;
Обара полет, успех брани,
Уските моје гаси“.

Она се челичила, јачала, савлађивала сопствене слабости („Несаница“). Незадовољна је у животу, рођена на горку судбину, али она није слабо створење коју прва недаћа може да сруши, већ високо дрво које пркоси бури, грому и облацима сурим („Поуздање“). Верује у живот и светлије дане, у напредак и срећу. Она је тада пуна оптимизма:

„Верујем у други живот, дане боље,
У живот напретка, ума и морала,
У живот разума и слободне воље
И у остварење светлих идеала;
У победу духа, верујем, над страсти
У слабости људској и у снагу части“.

Осуђује доколицу, нерад и досаду малограђански, који се изживљавају у отоварању својих комшиница и пријатељица („Писмо“).

Атеизам испољава у песми „Без натписа“, објављеној 1908, и у песми „Бунтовни псалм“, коју је штампала 1928. године. У распону од две деценије она није одступила од првобитних схватања.

„Од како сам се с богом завадила
Све што он створи моју мржњу буди.
Свака се жеља у свој кутак скрила
А полет мрзну охладнеле груди.
Свирепо дело божанске лепоте
Смисао светли тежња мојих оте“.

(„Без натписа“)

И у време своје најтеже кризе — када је сахранила троје деце, када се развела, запала у недаће, борила с болешћу и да исхрани и да подигне преживело троје деце — њу није напуштала вера у човека. Она пева химну човеку („Песма човеку“) и слави човека ствараоца и прераоца који је створио сва материјална и духовна добра на овој земљи („Песма прераоцу“).

Њена бујна машта омогућила јој је да прокретари светом и види његове споменике и достигнућа („За маштом“ „Маштање о машти“), да схвати живот, угуши нагоне ниске, преживи урагане

страсти и „сва блаженства аскетских погледа“ („Машта“). Машта јој је помогла да створи лик вољеног мушкарца, лик човека који у стварности није ни постојао („Недоумица“).

Разумљиво је што љубавни мотиви преовлађују и у овој збирци. Разочарана у брак, она је оживљавала успомене из младалачких дана, идеализирала вољене младиће, подстицала своја сећања, подгрејавала осећања и предавала се маштањима, све више губила представе о стварним ликовима и у машти стварала ликове какве је она желела, какви су одговарали њеним сновима. Често су јој ова сећања служила за бежање из стварности. Љубав је била непресушни извор њених инспирација и надахнућа; о њој је певала од како је пропевала, од првих година брака па до зрелих година, и када је закорачила у шесту деценију живота. То су, свакако, и најтоплија и најпунија осећања. Кроз песме са мотивима љубави изражена је широка лепеза њених осећања, све њихове нијансе. Али и у њима, као и у осталим песмама, преовлађују елегична, суморна и болна осећања, јер се, углавном, ради о неоствареној љубави:

„Јецане и суза криза неколико,
Што односе младост, свежину и боје,
Срушише у души храм љубави моје.
Не тражим да ову пустош појми ико,
Нити ћу да дижем што је гробље сада,
Немирима новим нисам више рада“.

(„Маузолеј“)

То је само делимично тачно. Она — као и сваки човек — није могла испунити обећање које је дала сама себи, није могла избећи нове немире иако је искрено желела да их више не буде. Бар у машти њена душа се предавала новим сањаријама, срце је још толико пута задрхтало када је оживљена нека драга успомена или при неком другом сусрету. После четири године она пева о својој тузи за човеком који је отишао и пореди себе са птицом сломљених крила, што с тугом посматра јато како одлази у топлије крајеве („Носталгија“). Са својих тридесетпет година живота и осам година брака она осећа како струји крв у њој и срце раздире чежња, али се у очима угасио пламен лета, на усне јој јесен утиснула боје и власи јој зима додирнула („Тамна исповест“). А када је погинуо онај млади официр, она је написала песму „Метеор“ и ожалила вољеног младића:

„О мртви друже, мојих мртвих снова,
 Како ме боли успомена ова.
 Ти мојим небом попут метеора
 Мину, и душу моју тамом зави.
 Сад ми над бићем јад победу слави
 И туге живот гуши као мора“.

Преживела је рат, доживљавала породичне трагедије сахрањивањем нејаке деце, али љубав, или бар успомене, никада је није напуштала, њено срце није престајало да воли и пати. Биће срећна када се поново састану, оживеће њихова младост („Јубилеј“). Волела је и зато је страдала, јер је за бол и створена („Одјек“). Приближавала се педесетој када је, изгледа, наишао нови мушкарац и унео нове немире у њену душу. Или је то био плод маште, која јој је помогла да обиђе свет, схвати живот, савлада страсти и живи митски. Био је леп, млад и самоуверен када јој је пришао и распалио њену љубав („Сусрет“). Опио ју је својим гласом преко жице толико да није схватила смисао његових речи („Impromptus“). Освојили су је боја његова гласа, дрскост, отвореност и самоувереност („Боја гласа“), јер његов глас има снагу као неукротиве подземне воде и као незадржива олуја („Апотеоза гласу“). Зашла је у шесту деценију живота, пресахла су многа осећања, али она га још увек воли, сећа се младости и каранфила који су увенули у њеној коси; међутим, њу ни тада није напустила њена охолост и зато она пева опело тој љубави („Алилуја“).

И у песмама које су настале неутврђених датума у распону између прве и друге збирке, које није објављивала у периодици, изражена су иста осећања са одређеним нијансама, зависних од тренутних расположења и осећања.

Изненадним сусретом с вољеним човеком оживи сећања и она тек тада схвати колико су блиски једно другом („У зимско предвечерје“). Били су искрени пријатељи и зато се радује сваком сусрету са њим. („Виђење“). Каранфили је подсећају на рану младост и прву љубав („Продавац каранфила“).

„Искапи купу — опиј се собом!
 Песме су моје ти, слика твоја
 И твој замамни глас.

Преко свих брана, сад и за гробом
 Чаробних нита, мноштвом без броја
 Везују оне нас“.

(„Посвета“)

Она тражи љубав с дубоким осећањима, не задовољава се славујевом песмом, која се утаси када се љубав оствари („Прижељкивање“). Баш зато вољени човек пролази кроз њен живот и оставља дубоке трагове бол или радост („Песма усхита и стрепње“), зато је она у његовој власти као заробљена птица („Епизода“); зато она осуђује вољеног што није свестан колико господари њеним мислима и срцем („Непозанта победа“). Иако је недостојан њене велике љубави, он је стално присутан у њеноме срцу, она га воли („Увек и свуда“).

Није било више у животу знаменитог Јована Скерлића да оцени и другу збирку песама, али ни остали критичари нису били шкрти у истицању вредности. Бошко Новаковић се задовољио да се позове на раније оцене Јована Скерлића.³⁰ Сима Пандуровић је истакао да је Даница Марковић сачувала „чистоту лирског осећања за респективне мотиве у своме раду, да вредност стихова из „Расположења“ није мања од стихова у „Тренуцима“; ове су у занатском погледу савршеније, али су мање доживљене, мање присне; у првој се више говори о осећањима а у другој о машти, зато је прва збирка, ипак, вреднија.³¹ У суштини се разликује М. М. Пешић тврдећи да је Марковићева толико сува и озбиљна да се у њој „једва и назире поезија“³² Трифун Ђукић истиче да у њеној поезији преовлађују два основна мотива: љубав и бол и они се узајамно преплићу.³³ „Али г-ђа Марковић не припада оном колу песничких духова кроз које се — као кроз призму — прелама цео спектар духовне светлости. Њена уоквиреност у себе учинила ју је песнички једностраном. У погледу разноврсности мотива, њена књига више личи на циклус песама у којима су оличени бол, немир и интимна исповест једне жене, него на збирку која има да представи духовне и уметничке доживљаје за један период за двадесет и пет година. С друге стране поезија г-ђе Марковић, иако еминентно лирска, има у себи више реторике; више говорне анализе, да је тако назовем, него што је захтевала естетичка страна датог осећања. Отуда су њене песме, већим делом, дуге, отуда се поједини лирски мотиви расплићују у теорију и вербализам. . . .“

Приказано је и друго издање ове збирке, али ништа ново није речено.³⁴

Било је неколико осврта поводом смрти или у другим приликама.

„Мотиви песникиње нису веома разноврсни; они се свде на еротику, више преживљену у чежњама и душевним узлетима, него у стварности, на разочарања од брака и од рђавштине људи, и на одушевљавање природом и космосом — од којих је прво животворно и конкретно, а нешто друго сувише стилизовано и апстрактно — најзад на слављење маште, као примарне и спасоносне животне снаге... Своје мотиве Даница Марковић развија у довољно прелива, са обилно трептања, слика, описа, често и патетике, са сигурношћу у вођењу стиха, који је код ње строго и неотступно везан. Свака њена строфа је прекувана, коначна, никако охоло звонка“ — написала је др Ксенија Атанасијевић.³⁵

Писали су о њој још — поред осталих — Божидар Ковачевић,³⁶ Љубица Ђорђевић и Милан Богдановић.

„... Песничко дело Данице Марковић разликује се од стваралаштва њених савременика поета: по мелодиозности а не пластичности поетске сугестије; по доминацији страсти, нерва, расположења у песимистичким акордима, а неразумна; по несавршеној форми; по наглашеној приватности лирских мотива. Поезија Данице Марковић, без ширих видика идеја, дневник је о личном животу који није био много срећан, не само због других људи већ и због њене сопствене изузетности“ — написала је Љубица Ђорђевић.³⁷

„... Она је била једна од оних песничких појава које еруптивно наиђу, пруже сву меру и после се даље не развијају. Између њених песама од пре двадесет година и оних које је у последње време објавила постоји извесна унутрашња разлика... И ово се огледа у већој смирености, хармонизацији и резигнираном акценту осећајних израза у последњим песмама према оној необузданој субјективној страствености првих. Али у општој лирској суми, у одликама лирског поимања и давања, и оне прве и ове последње су у једној равни. Можда је у првима било, у формалном погледу, мање савршенства“ — тврди М. Богдановић.³⁸

У приказима, оствртима и краћим биографијама говори се да се Даница Марковић бавила и прозом, писала осврте, приповетке, фељтоне и цртице. Нико тај њен рад, с правом, није изједначавао са њеном поезијом, али нико није ништа подробније говорио и о тој врсти њене делатности. Нема података о томе шта је писала и где је објављивала, чак ни у библиографијама њених радова. Само је, успут,

помињано да је сарађивала у часописима „Жена и свет“ и „Мисао“ и дневном листу „Политика“.

Записано је — у Библиографији расправа, чланака и других радова — да су посмртно објављена два њена осврта у „Југословенском расвиту“ 1939. и 1940. године. То су, уствари, остврти — више информација него прикази — о Шеноиној приповеци „Бранка“ и роману „Тито Дарчић“ Венцеслава Новака.

Површним прегледом илустрованог часописа „Жена и свет“ (без свих годишта) нисам нашао ни један њен литерарни рад. Про- нашао сам вест о награди коју је добила од Српске академије наука и топао чланак Полексије Димитријевић Стошић, у коме је она више говорила о утисцима које су на њу оставили стихови Данице Марковић, него о самим стиховима, о вредности те поезије.

У распону од седам година (1920—1927) — колико је до сада утврђено — она је у часопису „Мисао“ објавила две цртице: „Посилни“ и „Дозив нечастивог“. У првој говори о припростом и наивном војнику Јелисију Степићу, који на патријалхалан начин служи свога старешину; он је и дисциплиновани војник који без поговора извршава сва наређења свога потпоручника, чак је срећан ако овај обрати мало већу пажњу на њега, макар то била и груба шала, али истовремено, као да је члан породице, он се брине о својој старешини, жао му је да га пробуди, слуша његову породицу као и своју. У другој описује свој боравак у Прокупљу, у коме је живела седам година. Као и у неким својим песмама, она устаје против малограђанки, од којих није могла живети, против њиховог нерада и отужног оговарања других. Писала је о својим сусеткама, које су, не осврћући се на устаљени ред, долазиле у свако доба дана и ноћи у њену кућу, сатима остајале у празним оклапањима и оговарањима и онемогућавале је да ради и да чита. Чак је једна Београђанка злоупотребила Даничино име да би се, на подао а углађен начин, израчунала са неком својом пријатељицом. Од интригирања ни су били поштеђени ни мушкарци. Један је отворено претио некој госпођи да ће је оптужити мужу што је живела са аустријским војником; а када се рат завршио и када је видео каква је ситуација у томе браку, он је чак прогласио жртвом љубавницу окупаторског подофицира да би имао наклоности њеног утицајног мужа. Други део ове цртице знатно је слабији; ту описује једну непроспавану ноћ када јој се чинило да је стално узнемирава и вуче за руке неко непознато биће, нечастиви... То је подавање мистичним осећањима.

Највише је писала у „Политици“... У некрологу, 10. јула 1932. године, „Политика“ је о томе забележила: „Писала је и у прози. Нарочито су познате и радо читане њене приповетке „Из бакиних ризница“. Написала је много приповедака за разне листове и часописе. Неколико лепих прича објавила је у „Политици“.

Прегледао сам „Политику“ из 1929. и 1931. и половину из 1930. године и пронашао сам три њена текста: „Топлички устанак“, „Ратна епизода 1914“, „Епидемија...“ Преглед није био детаљан, само сам хтео да утврдим каква ју је тематика интересовала, које је мотиве обрађивала.

У „Топличком устанку“ — као што смо већ видели — описује догађаје које је преживела за време боравка у Прокупљу.

И цртица „Ратна епизода 1914“ везана је за Прокупље. Међу многобројним избеглицама из Београда, који су се раселили по Србији за време првог упада аустро-угарских трупа, нашла се и сликарка и приповедач Анђелија Лазаревић, кћерка нашег познатог приповедача Лазе К. Лазаревића. Дошла је са својом мајком у Прокупље код свога рођака, председника суда. Када је једнога дана сликала, учинила се сумњива жандармеријском поднареднику и он ју је привео у начелство. Све незгоде, које су потом наступиле, учинио је њен рођак у договору са начелником. Мада је њена поента на смешној страни овог догађаја, она је дала исечак из живота у једно сурово време када се сумњало у све и свакога и када је, често, људска судбина била у рукама тако примитивних људи као што је био овај жандарм.

Скицом „Епидемија“ слика послератну: „златну“ младеж из имућних грађанских породица, која се школовала у Француској и Енглеској и коју је, као епидемија, захватио талас модерних игара (фокстрот, чарлстон...). Тако је и госпођа Богдановић своје кћерке школовала у иностранству, а после, као поклоник класичне музике, муку је мучила да заустави ту „заразу“ у својој кући. И она решење види у отпуштању Енглескиње, васпитачице својих кћерки, и у одласку на путовања кроз Италију. Веома интересантан мотив Даница Марковић није умела да уметнички уобличи, није била у стању да наслика то време и „златну“ младеж као производ једне средине, већ се задржала на поједностављеном и доста наивном, површном опису последица таквог васпитања не улазећи у суштину.

... Оно што је на карактеристичније у приповеткама Данице Марковић, то је мотив, који је увек по својој оригиналности био веома интересантан, јер је био непосредно узет из живота, и фабула

из њега развијена у једну уметничку форму била је изванредно занимљива. Читава једна галерија типова из целокупног нашег друштва налази се у приповеткама Данице Марковић, и врло често жене су се по својој акцији издвајале и били главни јунаци приповедака, и можемо рећи да је разнолики женски свет, почев од отмене даме у салону, па преко жене — домаћице, вернота роба куће, па све до изгубљених жена, врло живописно сликала. Њена их машта није ни мало изменила у боље и горе, већ их је унела у литературу онакве, какве су биле у животу. Зато скоро све њене приповетке престављају верни фотографски отисак из дневног живота.

... Имала је скицирани роман из београдског живота и једну социјалну драму којој би била дата паралела између предратне и поратне наше женске омладине, али изненадна и рана смрт све је те лепе намере пресекла“ — написала је Полексија Стошић.

НАПОМЕНЕ

1. Даница Марковић, „Тренуци и расположења“, Српска књижевна задруга, Београд, 1928, стр. V — VI.
2. „Успомена на Даницу Марковић“, „Живот и рад“, 15. април 1933.
3. Шематизам, 1876 — 1890.
4. Било би интересантно изучити његов живот.
5. Архив Србије, Министарство просвете Србије, ф. 50, р. 77/1897.
6. Исто.
7. Запослила се после 16 месеци.
8. Архив Србије, МПС, ф. 50, р. 77/1897.
9. Архив Србије, МПС, ф. VIII, р. 37/1900.
10. Архив Србије, МПС, ф. XXV, р. 31/1902.
11. Архив Србије, МПС, ф. XXXIX, р. 161/1902.
12. Архив Србије, МПС, ф. 44, р. 26/1904.
13. Б. Ковачевић, „Клекнух у пољу широку пред цветом“, „Летопис Матице српске“, децембар 1952.
14. С. Пандуровић, „Сећање које вида“, „Књижевност“, октобар 1964, стр. 296.
15. Др Ксенија Атанасијевић, „Лик једне наше песникиње“, XX век, мај 1939.
16. Библиографија расправа, чланака и других радова.
17. Милорад Најдановић, „Жута гошћа у српској књижевности“, Београд, 1973.
18. Ил. Ивачковић, „Једна госпођа која пише песме“, „Нова искра“, октобар, 1905.
19. А. Г. М., „Тренуци Д. Марковић“, „Бранково коло“, 21. X/3. децембар 1904.
20. Јован Скерлић, „Даница Марковић“, „Писци и књиге“, III, Београд, 1955.
21. Архив Србије, МПС, ф. 11, р. 123/1905.
22. Архив Србије, МПС, ф. 45, р. 7/1908.
23. Архив Србије, МПС, ф. 6, р. 7/1909.
24. Народна библиотека Србије, р. 638/4,5.
25. Ђорђе Поповић, „Љубави српских писаца“, II, Ниш, 1978.

26. „Женска поезија“, „Ново доба“, 24. јануар 1931. и М. Рац, „На београдском гробљу“, „Београдске општинске новине“, 1941.
27. Награда Академије наука за годину 1928, „Мисао“, март 1929; В. Јанковић, „Поводом једне награде“, „Трговински гласник“, 14. март 1929.
28. „Живот и рад“, 15. април 1933.
29. „За добар спомен Д. Марковић“, „Српски књижевни гласник“ 1. септембар 1932.
30. СКЗ у 1928. години, „Венац“, 1. јануар 1929.
31. „Тренуци и расположења“, „Венац“, 20. фебруар 1929.
32. „Тренуци и расположења“, „Живот и рад“, III, 1929, стр. 46.
33. „Поезија Данице Марковић“, „Мисао“, март 1929.
34. „Јужни преглед“, јун 1931. и „Југословенски гласник“, 19. фебруар 1931.
35. XX век, мај 1939, стр. 761 — 763.
36. „Летопис Матице српске“, децембар 1959.
37. „Политика“, 7. август 1966.
38. „Стари и нови“, II, Београд, 1961.